

„LENNI VAGY NEM LENNI?” AVAGY LÉTKÉRDÉSEK CSIKÁNÓ MÓDRA

SZ. HALÁSZ DOROTTYA

Richard DOKEY–Carlos MORTON–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás:
Kis csikánó olvasókönyv. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 142 oldal
ISBN 978-615-5626-11-1

2016-ban, a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában látott napvilágot a *Kis csikánó olvasókönyv* címet viselő, hazánkban unikumnak számító kötet. A mexikói-amerikai közösség eredetét és beilleszkedési nehézségeit boncolgató egy novellát és két drámát, valamint a hozzájuk kapcsolódó elemzéseket Vraukó Tamás, a Miskolci Egyetem Angol Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének docense rendezte önálló kötetbe. Vraukó tudományos érdeklődésének egyik fókuszában az észak-amerikai kultúra és civilizáció, azon belül a mexikói-amerikai, azaz csikánó (angolosan *chicano*) közösség¹ tapasztalatai állnak, míg munkássága másik fő irányáról műfordításai tanúskodnak. Nem véletlen tehát, hogy a jelen kötetben sem csupán szerkesztőként jelenik meg, hanem a közreadott szépirodalmi művek avatott fordítójaként és az egyik kísérő tanulmány szerzőjeként is. Ilyen értelemben vett társzerzői között szerepel Virágos Zsolt, a Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszékének irodalomtudós egyetemi tanára, valamint két amerikai író-egyetemi oktató Kaliforniából: Richard Dokey novellista és a csikánó Carlos Morton drámaíró.

Hazánkban az Egyesült Államokbeli spanyol ajkú népesség, azon belül a mexikói-amerikai közösség története és jelenlegi helyzete is kevésbé ismert. A tudományos figyelem – legyen az történelmi, gazdasági, kulturális, vagy egyéb aspektusú – csekély mértékben érintette Latin-Amerika térségét vagy az onnan – így például Mexikóból – elszármazottak USA-beli történetét. Egyebek mellett erre a hiányosságra hívja fel a figyelmet Vraukó Tamás a kötetbe írt bevezető gondolataiban. Felvázolja továbbá a média, különösen a mozifilmek által hosszú időn keresztül közvetített, alapvetően negatív sztereotípiákat, melyek a spanyol ajkúakat, köztük a csikánókat

¹ A mexikói-amerikai közösség és a csikánó mozgalom történetére vonatkozóan lásd Horváth Emőke jelen kötetben publikált írását: Utószó helyett: mexikói-amerikaiak és chicánók. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus XXI. Fasciculus I*, 61–70.

is, vagy ápolatlan külsejű bűnözőkként, vagy – jobb esetben – szegény vendégmunkásként és gazdag házak szolgálóiként jelenítették meg. Ezeken az előítéleteken és a mexikói-amerikai közösséget sújtó gazdasági-társadalmi problémákon kívánt változtatni az 1960-as években indult, polgárjogi küzdelemmé szélesedett csikánó mozgalom, melynek egyes momentumai az utolsóként közreadott, Carlos Morton által írt *Barna Bölény* című drámában is megörökítésre kerültek. Vraukó félig-meddig kimondott célja is az, hogy változtasson a sztereotípiákon azáltal, hogy betekintést ad a spanyol-amerikai kultúra gazdagságába. Bár a közölt művekben feltároló sorsok egyike sem sikertörténet, hanem sokkal inkább a mexikói-amerikai – lelki – küzdelmeket bemutató, árnyaló írás, Vraukó megállapítása szerint „Eljött az egyenjogúság kora.” Elérkezett polgárjogi értelemben az Egyesült Államokban és elérkezett tudományos értelemben Magyarországon: ideje immár nagyobb figyelmet szentelni a spanyol ajkú/csikánó népesség eddig elhanyagolt történetének.

A kötetben elsőként közölt *Sánchez* című novella Richard Dokey (1933–) tollából származik, s eredetileg 1967-ben került publikálásra. Dokey évtizedeken át volt a San Joaquin Delta College (Stockton, Kalifornia) filozófia professzora, aki saját elmondása szerint azért választotta a tanári hivatást, hogy jusson ideje az írásra. Választása jó döntésnek bizonyult: sikeres, díjnyertes író vált belőle, aki nem csak novellák, de regények és színdarabok szerzőjeként is ismert.² Juan Sánchez története egy bevándorló története, akinek útja egy kis mexikói faluból vezetett az Egyesült Államokba, a Sierra Nevada hegyei közé. Juan fiatal feleséggel az oldalán döntött úgy, hogy maga mögött hagyja az ember életerejét idő előtt kiszívó forró Mexikót, mely szüleit már az előtt elragadta, hogy a fiú a tizenkettedik életévét betöltötte volna. Kaliforniában kívánta valóra váltani korántsem nagyratörő álmait: szorgalmas munkával gyűjtött pénzből vásárolt házat, autót és boldog családot szeretett volna. Juan számtalan sorstársához hasonlóan mezőgazdasági idénymunkásként dolgozott, ám sztereotípiákat meghazudtoló életet élt: kerülte a kocsmákat, a bordélyokat, a verekedést, s egyetlen vágya az volt, hogy mihamarabb hazatérhessen La Bellezának (jelentése: a szépséges) becézett feleségéhez. Vágyai maradéktalan megvalósítását azonban megakadályozta La Belleza nem tervezett terhessége, melybe az asszony belehalt. Kisfia, akit Juan Jesúsnak keresztelt, életben maradt, s születése után apját egyedül az éltette, hogy őt a felnőtté válásban segítse. Ám az örökösen a szépet kereső Juan lélekben ekkor már halott volt: a korábbi álmainak szerves részét képező, szeretett asszony nélkül úgy érezte megszűnt létezni. Már évekkel korábban megfogalmazódott benne a gondolat, hogy „a szeretete volt az egyetlen képessége, az egyetlen sikere egyébként jelentéktelen életében” (15. oldal), s La Belleza halálával szeretetének legfőbb tárgya tűnt el. Életének következő sorsfordító eseménye az a

² GILBREATH, Aaron: Line by Line. Lodi Author Richard Dokey Fishes for Meaning in Literary Waters and the Mokelumne. *Sacramento News & Review*. March 8, 2007. <https://www.newsreview.com/sacramento/line-by-line/content?oid=291833> (2017. 03. 02); STAFFORD, Sabra: Valley History Backdrop to ‘Hollywood Cafe’ Mystery. *Turlock Journal*. December 1, 2009. <http://www.turlockjournal.com/archives/2112/> (2017. 03. 04).

nap volt, amikor fiát elkísérte az új munkahelyének otthont adó városba. Juan szomorúan tapasztalta, hogy bár Jánosnak vannak céljai, épp olyan körülmények között – lepusztult környéken fekvő olcsó, koszos, bűzös szállodai szobában – fog élni és épp olyan életvitelt – kocsmái szórakozás – fog folytatni, amelyet ő maga mindig elkerült. Hazatérve autóját egy szakadékba lökte, majd mindenét elégette, s végül a házat is felgyújtotta. A helybéliek, akik valójában sosem fogadták el Sánchezeket egyenrangúnak, azt gondolták Juan is a lángok között veszett, s most fejfát állítottak neki a feleségéé mellett. Nem sejtették, hogy „Az a nap a fiával az ő saját felszabadulását jelentette,” vagyis „Juan Sánchez egyszerűen csak hazatért” (16., 17. oldal).

Richard Dokey novellájának értelmezésében Vraukó Tamás nyújt segítséget. *Narratívák: asszimiláció vagy integráció* című tanulmánya középpontjában az asszimiláció és integráció mint beilleszkedési és előrejutási stratégiák közti különbségek és az általuk kínált lehetőségek állnak. Vraukó felhívja a figyelmet az irodalomelméletben használt *asszimilációs narratíva* kifejezés félrevezető voltára, mivel az elnevezés azt sugallja, hogy a kisebbségek – köztük a bevándorlók – mindig a többségi társadalomhoz való teljes és tökéletes igazodást, az azzal való azonosulást kívánják. Az említett társadalmi csoportokból kikerülő szerzők művei azonban azt bizonyítják, hogy az elsődleges motiváló erő nem az etnikai-kulturális önfeladás iránti vágy – azaz a tényleges asszimiláció –, hanem a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás, alapvetően a középosztályba való emelkedés kívánalma. Utóbbi viszont a tényleges beolvadást nem követelő társadalmi integrációval is megvalósítható. Ám az asszimilációs és integrációs törekvések között feszülő ellentét problémákat szül a befogadó társadalom és a bevándorló illetve kisebbségi közösségek viszonyában, különösen, ha egy olyan népes kisebbségről van szó, mint amilyen a XXI. század elején 35 milliós Egyesült Államokbeli spanyol ajkú lakosság. Esetükben egyes saját soraikból kikerülő politikusok (pl. a neokonzervatív Linda Chávez) is az asszimilációt látják a felemelkedés egyetlen reális útjának, ahogyan Sandra Cisneros is a *Ház a Mangó utcában* című regényében. Íróik többnyire mégis az integráció hívei: Rudolfo Anaya *Áldj meg, Última!*, Luis Rodriguez *Mindig rohanni – Bandaélet Los Angelesben* és Piri Thomas *Ezeken a gonosz utcákon* című regényei ezen vélemény bizonyítékai. Ám előfordulhat, hogy a nagy álmok szertefoszlának, mert sem asszimilálódni, sem integrálódni nem sikerül, s ez esetben a végeredmény tragédia. Ezt a lehetőséget láthatjuk megvalósulni Dokey főszereplőjének, Juan Sáncheznek a sorában.

Hasonlóan tragikus történetet mesél el, ámde egészen eltérő korban és helyszínen játszódik a *Kis csikánó olvasókönyv*ben másodikként közreadott színmű, az 1983-ban íródott egyfelvonásos *La Malinche*. A szerző, Carlos Morton (1947–), maga is a csikánó közösség tagja, drámaíró, rendező és a University of California, Santa Barbara oktatója.³ Korábban az ugyanitt működő Csikánó Tanulmányok Központjának

³ Carlos Mortonnal 2016. szeptemberi miskolci látogatása alkalmával Horváth Emőke készített interjút, amelynek átirata ebben a kötetben olvasható. Lásd: *Barna Bölény* és mások. Interjú Carlos Morton *chicano* szerzővel. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus XXI. Fasciculus I*, 48–60.

igazgatói tisztét is betöltötte. *La Malinche* című drámája a XVI. századi spanyol hódítás korába röpíti vissza az olvasót, s a spanyol-óslakos kapcsolatok feszültségeit, valamint a mesztic lét ellentmondásait mutatja be. A történet mintegy megelőlegezi azokat a beilleszkedési nehézségeket és konfliktusokat, amelyekhez hasonlókkal a későbbi századokban formálódó mexikói-amerikai közösségnek is szembe kell majd néznie, ezért ésszerűbb lett volna a kötet nyitányaként szerepeltetni ezt a művet. A dráma főszereplői valós személyek: Hernán Cortés (1485–1547), a modern Mexikó területén egykoron fekvő Azték Birodalom meghódítója és La Malinche (1505?–1529?), a konkvisztádor óslakos tolmácsa, bizalmasa, kedvese és Martín nevű fiának édesanyja. A történet azt a tragikus pillanatot örökíti meg, amikor Malinche szembesül a ténnyel, hogy a szeretett férfi saját társadalmi-politikai presztízsének és hatalmának növelése érdekében spanyol nőt vesz feleségül, s bár mesztic fiát nem tagadja meg, indián szeretőjétől szabadulni kíván. Malinche kétségbeesésében bosszút forral és méreggel átítatott díszes arany ruhát és fejéket ajándékoz az ifjú arának, aki azokat magára öltve még az esküvő napján életét veszti. Cortés iszonyú haragjában a nő keresésére indul, s amikor végre a nyomára akad, fiát holtan találja. Martínt, miután a korábban szőtt menekülési terv kudarcba fulladt, a titokzatos La Llorona a gyermek anyjának tudtával, apja kardjával gyilkolta meg. Malinche nem látta a boldogság lehetőségét mesztic fia számára egy olyan világban, ahol sem az óslakos, sem pedig a spanyol társadalom nem fogadta volna el őt teljes jogú tagjaként. A fiú meggyilkolása volt egyúttal a bosszú legkegyetlenebb módja Cortés el-lene elkövetett árulása miatt.

La Malinche tragikus történetét Virágos Zsolt *Csikánó dilemmák: Megjegyzések Carlos Morton egyfelvonásosa kapcsán* című terjedelmes és sokrétű kísérő tanulmánya követi. A szerző tíz rövidebb egységbe tagolja mondanivalóját. A dráma történelmi háttérének és írója élettörténetének, karrierjének, valamint munkásságának ideológiai szempontú és legfontosabb műveinek tartalmi jellegű bemutatását követően Virágos professzor a csikánó/csikána szavak értelmezését igyekszik megkönnyíteni az olvasó számára. Definíciója szerint a tipikus csikánó személy az Amerikai Egyesült Államok állampolgára, anyanyelve az angol, de többnyire spanyolul is beszél, vagyis kétnyelvű és kétkultúrájú. Ugyanakkor a szerző rávilágít a csikánó mozgalomban is testet öltött csikánó életérzés egyediségére és a kérdéses társadalmi csoport azonosítására használt egyéb címkék (pl. mexikói-amerikai, latin, spanyol-amerikai) jelentéseitől való eltéréseire. Ezután következik a *La Malinche* részletes ismertetése. Virágos elemzésének fókuszában a női főszereplő áll: képet kapunk a valós Malinche tudható és feltételezhető életeseményeiről, ellentmondásos alakjáról és történelmi szerepéről, magyar szerzők (Bánó Jenő, Passuth László) munkáiban való megjelenéséről, mindmáig alapvetően negatív megítéléséről és a XX. századi újraértékelők érveiről. A szerző részletes párhuzamot von Malinche és Euripidésznek a Kr. e. V. században született híres tragédiája, a *Médeia* főszereplője, valamint a két mű cselekménye és szimbolikája között, de értelmezésre kerülnek a Morton drámájában bőséges számban megjelenő prehiszpán nőalakok (pl. La Llorona) és azték istenségek is.

A kötetben utolsóként szereplő mű szintén Carlos Morton tollából való, ám a helyszín ezúttal az Amerikai Egyesült Államok, a dátum pedig 1974. A kétfelvónásos darab a csikánó mozgalom egyik emblemikus személyiségének, az ügyvéd Oscar „Zeta” Acostának (1935–1974?), azaz a címadó Barna Bölénynek a történetén keresztül egyszerre mutatja be a főszereplő életének és útkeresésének, valamint az általa képviselt mozgalomnak a főbb fordulópontjait. A mű másik kulcsfigurája is valós személy: Hunter S. Thompson (1937–2005), a gonzo újságírás⁴ atyja és a *Félelem és reszketés Las Vegasban* című kultuszregény (1972) szerzője. Utóbbi műve Zetával közös drog-delíriumos ámokfutásának élményeiből született. A *Barna Bölény* kiindulópontja a címszereplő 1974-es eltűnése Mazatlánnál, Mexikó partjainál. A csikánó mozgalom ügyvédjének máig tisztázatlan körülmények között veszett nyoma, holtteste soha nem került elő. A darab elején épp azért tér vissza a földi világba, hogy megkeresse a testét. Eközben találkozik Hunterrel, akivel közösen idézik fel Zeta gyermek- és ifjúkorát, karrierjének, valamint a csikánó mozgalomnak és az újságíróval közös emlékeinek főbb eseményeit. A párbeszéd a gonzo stílushoz híven nem nélkülözi a szleng és vulgáris kifejezések használatát, miközben – szinte érezhetően – mindent átjár az alkoholgőz, a cigarettafüst és a marihuána illata.

A dráma értelmezését egy újabb Virágos Zsolt által írt esszé segíti, igaz a *Megjegyzések Carlos Morton Brown Buffalo című drámájáról* elnevezésű írás jóval rövidebb és kevésbé átfogó, mint a *La Malinché*hez kapcsolódó elemzés. Tágabb kontextusba helyezve a csikánó mozgalmat, Virágos felhívja a figyelmet a „fekete” és „barna” polgárjogi küzdelmek között kialakult rivalizálásra, melynek oka a csikánók azon vélelme, miszerint az afroamerikaiak egyfajta kiemelt etnikai státuszt nyertek, miközben a hispán lakosságról az Egyesült Államok szinte megfélemezte. A dráma főszereplőinek életútjaiban fellelhető sorsfordulók bemutatását követően a szerző a gonzo újságírás – a zszurnalisztikában kevésbé jártas magyar olvasó számára rendkívül hasznos – magyarázatával, s mindezeknek az amerikai ellenkultúra jelenségéhez való viszonyával folytatja ismertetését. Végül zárógondolatait Morton méltatásának szenteli, aki közönségének éppoly szabadságot ad az olvasottak/látottak értelmezésében, mint amilyen szabadságot Virágos Zsolt ad Morton mondanivalójának megragadásában. Két alapvető megoldást azért mégis kínál: a drámát az önpusztító életmód és/vagy a túlzott önsajnálattal elleni felhívásként értelmezi.

A *Kis csikánó olvasókönyv* terjedelmét tekintve valóban nem összemérhető egy vaskosabb antológiával, mégis értékes hozzájárulás nem csak az irodalmat kedvelők, de a más népek, népcsoportok története és kultúrája iránt érdeklődők számára is. A kísérő tanulmányok, amelyek kontextusba helyezik és interpretálják az olvasottakat lehetővé teszik, hogy azok is élvezettel vehessék kezükbe az itt közölt történeteket, akik nem rendelkeznek komolyabb előismeretekkel Mexikó vagy a csikánók törté-

⁴ A zszurnalisztikának ez a válfaja a tények és a fikció ötvözésére épít, s átmenetet jelent az újságírás és az irodalom között. Erős szubjektivitás jellemzi, mivel a riporter maga is részese az általa leírt eseményeknek, amelyeket a saját szemszögéből látta. A jelenség az 1960-as évek ellenkultúrájának zszurnalisztikai lecsapódása.

nelmére vonatkozóan. Néhány apróbb elírástól eltekintve, a szerzők és a fordító gördülékeny stílusban közlik mondandójukat ebben a már színét tekintve is figyelemfelhívó kötetben. Bár a *Barna Bölény* című dráma és a kapcsolódó esszé kivételével a közreadott művek korábban is publikálásra kerültek, így, egy csokorba szedve jóval árnyaltabb képet festenek a tárgyalt etnikumok és kisebbségek küzdelmeiről. Sok hasonló kötetre lesz azonban még szükség ahhoz, hogy a Vraukó Tamás által megfogalmazott „egyenjogúság kora” a csikánókra vonatkozó ismeretek tekintetében Magyarországon realitássá váljon.